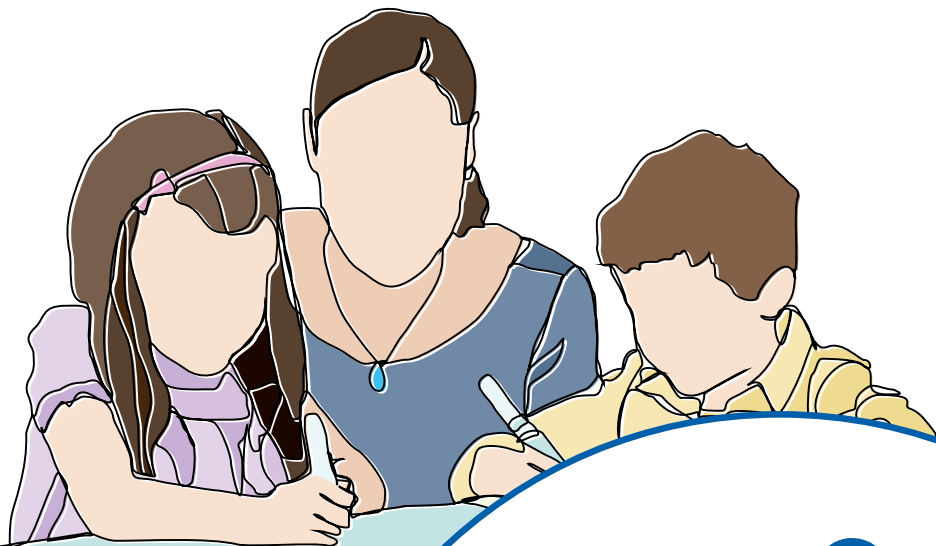

Mályiné Koór Cecília

ÍROTT NYELVI ZAVAROK MEGELŐZÉSE A FONOLÓGIAI TUDATOSSÁG FEJLESZTÉSÉVEL

SZÉCHENYI 2020

EFOP-3.1.6-16-2017-00026

„HINNED KELL, HOGY A VILÁG TEVELED IS ÉKES”
A KIEMELT FIGYELMET IGÉNYLŐ GYERMEKEK
ÉS TANULÓK MINŐSÉGI ELLÁTÁSA
A SZOLNOKI TANKERÜLETI KÖZPONTBAN

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Készült az
EFOP-3.1.6-16-2017-00026 „Hinned kell, hogy a világ Teveled is ékes”
kiemelt figyelmet igénylő gyermekek és tanulók minőségi ellátása
a Szolnoki Tankerületi Központban
projekt keretében.

Projektvezető:
dr. Torda Ágnes

Szakmai vezető:
Szabó Győzőné

Szerző:
Mályiné Koór Cecília
Gyógypedagógus, logopédia szakirány,
szakvizsgázott pedagógus

Lektor:
Török Ádámné Drubics Éva
logopédus

ISBN: 978-615-81318-3-4

Kiadó: Szolnoki Tankerületi Központ
Felelős kiadó: Szutorisz-Szügyi Csongor tankerületi igazgató

Nyomdai előkészítés: Flaccus Kiadó Kft.
Nyomdai és kötészeti munkálatok: Fotogruppe Kiadó Kft., Szolnok, 2020
Felelős vezető: Kardos Tamás, ügyvezető

Tartalom

Bevezetés	5
Elméleti áttekintés	6
Mi is az az írott nyelvi zavar?	6
Mi is az a fonológiai tudatosság?	7
Út a fonológiai tudatosság kialakulásához	10
Fonológiai tudatosság játéakai	14
1. Az auditív figyelem, irányultság felkeltése, fejlesztése	14
2. Beszédhangok megfigyelése, hangoztatása, differenciálása	16
3. Hang- és szótag manipulációs játékok	21
Felhasznált irodalom	24

Bevezetés

A beszéd kialakulása a saját magunk által keltett hangok, valamint a társ beszédének észlelése által fejlődik és fejlődött. Az emberi beszéd észlelése és megértése megkívánja a hangok közötti finom különbségek kódolását. Amíg a gyermek eljut oda, hogy különbséget tegyen a hasonló képzésű hangok között, bizony évek is eltelnek. Ehhez sok tapasztalásra és gyakorlásra van szüksége. Csépe (2006) szerint ez a képességünk féléves kortól kezdődően mutatja meg magát, de beérlelődése 4-5 éves korban teljesedik ki. E képesség diszfunkciója okozhatja a betűtanulás során a Ranschburg Pál által elsőként leírt homogén gátlás jelenségét, amikor is a hasonló hangzású vagy képzésű hangok megkülönböztetése zavart szenved. Ez tartós problémaként diszlexiát jelent.

Az anyanyelv elsajátításának nem megfelelő szintje okozhatja a gyermek iskolai nehézségeit. Az olvasás elsajátításának, valamint a tanulásnak is az alapja az életkornak megfelelő beszédészlelési és beszédmegértési teljesítmény, valamint az ezekhez kapcsolódó egyéb folyamatok jó működése (Gósy, 1994).

A beszédhanghallás két összetevője, a beszédhang felismerése (fonológiai észlelés) és a beszédhang kiemelése (fonológiai tudatosság). A fonológiai tudatosság a szótagolást, a szó eleji és végi hangok felismerését, hangoztatását, a beszédhanghallást, és a beszédhangot jelölő betű egyeztetését jelenti (Nagy, 2006). A fonológiai tudatosság később alakul ki, mint a fonológiai észlelés. A fonológiai tudatosság fejlődését segíti, ha az olvasástanulás kezdetét megfelelő hangtani előkészítés kíséri. A gyakorlatok szisztematikussága és intenzitása olvasástanítási módszerenként különbözik. Ha a beszédhangok különálló felismerése gyengén működik, a graféma-fonéma kapcsolata nem lesz stabil. A pedagógus általában a vizuális felismerés zavarának tulajdonítja a bizonytalan betűfelismerést és megnevezést, holott ezért a beszédhanghallás is felelős lehet (Józsa & Steklács, 2009). A fonematikus tagolás az alap, a betűhasználat pedig a felépítmény. Az olvasástanulást kezdők egyszerre ismerik meg az alapot és a felépítményt. Sajnos, a gyakorlat általános sajátossága, hogy a felépítményt tanulják alaposan, az alap pedig csak melléktermékként szerepel. Míg a betűhasználatot folyamatosan kontrollálják, addig a fonematikus tagolás ellenőrzése nem mindig történik meg (Kassai, 1998).

Elméleti áttekintés

Mi is az az írott nyelvi zavar?

A részképességzavarok prevenciója azért fontos feladat, mert egy kialakult problémát mindig nehezebb javítani, mint megelőzni, a tanulási folyamatokat pedig csak biztos alapokra lehet jól felépíteni. „Mivel a dislexia, diszgráfia (közös néven írott nyelvi zavarok) 1. osztály vége, de inkább 2. osztálytól állapítható meg biztosan, az iskoláskort megelőzően – körületekintően mérlegelve a rizikófaktorokat és a kockázati tényezőket – csupán azt mondhatjuk egy gyermekről, hogy veszélyeztetett” (Dékány&Mohai, 2012). Az erre utaló jelek azonban, már óvodáskorban felismerhetők, az időben megkezdett prevenció pedig valóban megakadályozza a zavar kialakulását.

Az írott nyelvi zavarok megelőzésének célja a gyermekek nyelvi, olvasáshoz (íráshoz) szükséges képességének fejlesztése. Tágan értelmezve minden olyan tevékenységgel, pl. beszélgetés, mesehallgatás, mozgásfejlesztés, ismeretszerzés, nyelvi játékok stb., melyek ezt a célt szolgálják. Szűkebb értelemben, kifejezetten olyan direkt képességfejlesztést jelent, amely megfelelő alapot teremt az olvasás megtanulásához. A veszélyeztetett gyermekek esetében pedig a tényleges zavar kialakulásának megelőzését szolgálja.

3-5 éves korban veszélyeztetettségre utalhat, a megkésett, akadályozott beszédfejlődés, ha a beszéd helyett túlsúlyban vannak a mozgásos, vizuális kifejezések, ha a nyelvi megértéshez kötött feladatmegértés lassabb, ha a rajzolás, irány-, és téri tájékozódás, a sorrendiség területén elmaradás tapasztalható, és veszélyeztető tényező lehet az is, ha a családban előfordult már ilyen zavar. (Marosits, 1999; Fodor, 2009) Az 5-6 éveseknél érdemes figyelni, ha szegényes a szókincs, ha nehezen javítható artikulációs hibák vannak jelen, ha a gyermek nyelvtanilag súlyosan hibázik, pl. a toldalékokat helytelenül használja, ha gyenge a verbális emlékezete, ha beszédmegértési hibákkal találkozunk, ha kerüli a mesét, verset. Kockázatot jelent a figyelemzavar, a rövid idejű koncentráció, a vizuális percepció zavar, a jobb-bal irányok tévesztése, a koordinálatlan nagy-, és finommotoros mozgás, ha kevert dominanciáról vagy átszoktatott balkezességről van szó, esetleg pszichés zavar, beilleszkedési zavar, magatartászavar.

Újra érdemes hangsúlyozni, hogy ezek közül egyetlen tünet jelenléte még nem jelent problémát, több tünet együttes megléte azonban már figyelmet igényel. (Marosits, 1999)

Mi is az a fonológiai tudatosság?

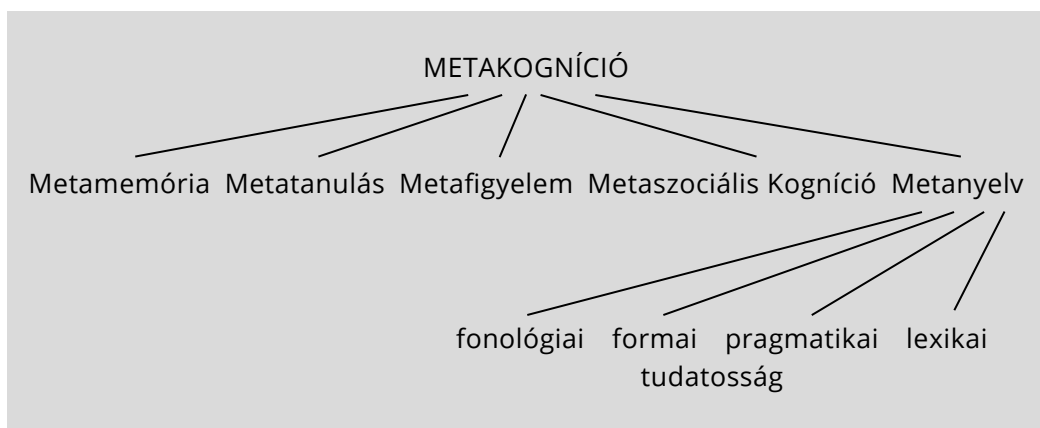
Az olvasási és helyesírási zavarok mögött több tényező áll. Az egyik, a fonológiai tudatosság, mely metanyelvi, elsősorban metafonológiai képesség.

Vigotszkij (1967) a XX. század első felében a nyelvi tudatosság fontosságáról ír. Ha egy óvodástól megkérdezzük, tudja-e, hogy hívják, rögtön rávágja a nevét. A kérdés arra irányult, hogy tudja-e, hogy mi a neve, igen, vagy nem választ várunk, nem a nevét kérdeztük. A kisiskolások nyelvtanítását a tudatosság szempontjából tartja fontosnak. A kisgyermek már iskolai tanulmányai előtt szinte az anyanyelve egész nyelvtani anyagát elsajátítja. Ragoz, fokoz, képez, jelez anélkül, hogy ennek tudatában lenne. Ezeket a képességeket csupán strukturálisan sajátította el. Meghatározott struktúrán belül a hangösszetételek kialakulnak a gyermekek beszédében, de ha ettől elvonatkoztatunk, már idegen számukra. Ha ki is ejti a hangokat, azokat nem tudatosan teszi. Ha arra kérjük, hogy alkosson egy összetett hangot, tudatosan nem megy neki, viszont ha egy szóban benne van, ki tudja mondani.

Iskolába kerülésekor a gyermek rendelkezik a beszéd területén jártassággal, de nincs még ennek tudatában. Szándékosan, akaratlagosan, tudatosan még nem képes elvégezni mindazt, ami önkéntelenül már nagyon jól megy neki. Az iskolai anyanyelvi órán tanultak segítik a gyermekeket abban, hogy ezeket már tudatosan is tudja alkalmazni. „Jártasságai a nem-tudatos, automatizált síkról áttérnek a tudatos, akaratlagos és szándékos alkalmazás síkjára.” (Vigotszkij, 1967, p. 267.) Ez az alapja az írott beszéd elsajátításának.

Jacobson egy előadásában a nyelv funkciói között elemezte a nyelv metanyelvi szerepét. A metanyelv jelentős szerepet játszik az általunk mindennap használt beszédben is. Használjuk akkor is, mikor nem vagyunk ennek tudatában. Pl. amikor visszakérdezzük egy beszélgetés közben, hogy „érted, mit mondok?”

A metanyelv a természetes vagy mesterséges nyelv valamennyi elemét (kifejezését, nyelvtani és jelentéstani jellemzőjét) magasabb logikai szinten egyértelműen meghatározó fogalomrendszer. Mindezt a metakogníció egyik részeként tartják számon. A metakogníció a saját tudásunkról rendelkezésünkre álló tudás, amelyet a hosszú távú emlékezetben tárolunk; a saját tudásunk működtetésének ellenőrzése. A metanyelvi tudatosságot sokan a nyelvi képességgel, a nyelvvel való műveltségzési képességgel azonosítják. Mások viszont a nyelvről való gondolkodásként, a nyelvről való beszélésként.

(Kassai, 2001, p. 304.)

Az olvasással foglalkozó pszichológusok szerint a metanyelvi tudatosság a fonológiai tudatosságban, a szintaktikai tudatosságban és a szemantikai tudatosságban ragadható meg. E három szint a pszicholingvisztika szerint is a nyelv három fontos nyelvi síkján értelmezett, amely alapján a fonémákból megszületnek a jelentéssel bíró szavak, mondatok és a szöveg. Tóth (2002) szerint a fonológiai tudatosság arra vonatkozik, amikor a gyermek képes kihallani a különböző fonémákat, s tudja, hogy a beszédegységek elemekre, fonémákra bonthatók és összehasonlíthatók. A szintaktikai tudatosság azon nyelvi szabályok alkalmazását jelenti, amelyek meghatározzák, a mondatok szórendjét, a mondatrészek egymáshoz való viszonyát (ragozást). A szemantikai tudatosság a szavak és a mondatok, szöveg által közvetített jelentéstartalmak tudatos megformázását hordozza magában.

A metanyelvi tudatosság az a képesség, „mely lehetővé teszi, hogy a nyelvi tényeket önmagukba véve, tárgyként vizsgálják, és rajtuk különböző

műveleteket végezzenek.” (Lőrík, 2006, p. 36.). A fonológiai tudatosság a metanyelvi tudatosság egy része, mint az a fenti ábrán jól látható. A fonológiai tudatosság a beszédhangokkal, szótagokkal történő akaratlagos tevékenységben nyilvánul meg. Ennek birtokában a szótagokat, hangokat ki tudjuk emelni, el tudjuk különíteni a hangsorból, helyettesíteni tudjuk más szótagokkal, hangokkal, meg tudjuk változtatni a hangok, szótagok sorrendjét, a különálló hangokból új szavakat vagyunk képesek létrehozni. Ez a képességünk szorosan összekapcsolódik az általunk beszélt és írott nyelv elsajátításával. A fonológiai tudatosság a nyelv- és beszédfeldolgozás része (Lőrík, 2006).

A fonológiai tudatosság az olvasás – írás elsajátításának előfeltétele, de egyben ezek tanulási folyamatában van mód a kiteljesedésére (Kassai, 1999).

A '70-es években már felfigyeltek arra, hogy azok a gyermekek, akik nehezen tudatosítják a szavak fonológiai egységeit, azok között nagy számban fordulnak elő, akik nehezen sajátítják el az olvasást. A fonológiai tudatosság tehát jó előrejelzője az olvasástanulás eredményességének (Lőrík, 2006). A fonológiai tudatosság és a nyelvelsajátítás között szoros kapcsolat van, így célszerű ezeket a képességeket már óvodás korban fejleszteni.

Tóth (2002) a fonológia tudatosság mellett említést tesz a fonématudatosságról is. Ezt az olvasástanulás folyamatához kapcsolódóan teszi, tehát a fonológiai tudatosság speciális válfajaként említi. Míg a fonológiai tudatosság alatt a beszédhangok kihallásának, összehasonlításának, s a szavakról való leválasztásának a képességét érti, addig a fonématudatosság alatt azt a tudást, amikor a gyermek tisztában van az ábécé betűivel, s tudja róluk, hogy azok alkotják a szavakat (alfabetikus elv). A fonológiai tudatosság ilyen formában az olvasás, írás alapkészségeit foglalja magában, míg a fonématudatosság az olvasás, írás tanulásának elemeként jelenik meg.

Nagy József (2004) és munkatársai a fonológiai tudatosság meghatározásaként a szótagolás, a szó eleji és végi hangok felismerésének és hangoztatásának, azok megkülönböztetésének (beszédhanghallás), valamint a beszédhangok betűkkel való egyeztetésének képességeit értik. Pedagógiai megközelítésükben ők tehát komplex készségként determinálják a jelenséget. Ezen belül is a beszédhang felismerését fonológiai észlelésnek, a beszédhang kiemelését pedig fonológiai tudásnak nevezik. E kettőt együttesen pedig beszédhanghallásként értelmezik, amelyet a DIFER-ben mérnek is, mégpedig a Fazekasné Fenyvesi Margit által kidolgozott FON-teszttel.

Összegzésként elmondható tehát, hogy a fonológiai tudatosság értelmezhető jelenséggént, s ugyanakkor felfogható készséggént is. Jelenséggént olyképpen, hogy a gyermeknek el kell jutnia ahhoz a tudáshoz, hogy az általa automatikusan megtanult és használt beszédhangokat metanyelvi szinten is érzékeln tudja. Ez a tudás, a felismerés vezeti el a gyermeket oda, hogy képes legyen a beszédhangokkal különböző műveleteket is végrehajtani, például szótagokat, hangokat kiemelni, elkülöníteni a hangsorból, más szótagokkal, hangokkal helyettesíteni, a szótagok, hangok sorrendjét megváltoztatni, egymásutánját újrendezni, különálló hangokból szavakat létrehozni.

Út a fonológiai tudatosság kialakulásához

1. A logopédiai aspektus a beszédértés kialakulásának folyamatában vizsgálja a fonológiai tudatosság jelenségét, láthatjuk, hogy a gyermek kezdeti éveiben (hónapjaiban) csak nagyobb egységekben képes kódolni a beszédet. A tagolási készség kezdetben csak nagyobb tömbszerű egységek észlelésben jelentkezik (Kassai, 1998), pl. „addide”, „necsináld”, stb. A későbbiekben belső tagolással a gyermek eljut a szavak szintjére, bár még ekkor is gyakran előfordul, hogy a névelő a szóhoz tapad, vagy anagramma jellegű értelmezési hibák is előfordulhatnak, pl. „Énekeljük a Géza malacot!” – „Bóbita, bóbita játszik, szárnyat ígéz a malacra”. Ezen a szinten a gyermeknek sok-sok tapasztalattal kell gazdagodnia az évek során, hogy eljusson a szótagok szintjére. Erre csak négyéves kor után jut el a gyermek. A nagycsoportos óvodás gyermektől elvárható, hogy a nevét, vagy bizonyos szavakat szótagolva letapsolja (Fazekasné, 2006). A fejlődés lényeges fázisa a beszédhang, illetve az ennek megfelelő fonéma megkülönböztetése a hangsoron belül. Erre a fokra 5-6 éves korra jut a gyermek, ha egyáltalán eljut. Sok írástudatlan felnőtt képtelen a szavakat hangokra bontani (Kassai, 1998). A szavak hangokra bontásával, a szavakban bizonyos hangok kihallásával, kiemelésével, s e hangok megjelenésének felismerésével más szavakban is a fonológiai tudatosság szintjére jut a gyermek.

Mindezt a folyamatot jól tükrözi Becker folyamatábrája a fonetikus differenciálás fejlődési jellemzőiről (Fazekasné, 2006, p. 14.).

ÉLETKOR	A FONETIKUS DIFFERENCIÁLÁS FEJLŐDÉSI JELLEMZŐI
0-1 év	• A gyermek a felnőttek beszédét figyelemmel követi
1-2 év	• Mondatokból meghatározott szavakat differenciál • Egyszerű szótagstruktúrákat felismer • Nagy különbségeket mutató hangok differenciálására képes
2-3 év	• A hangok fonetikus és fonematikus ismertetőjegyeinek érzékelése és megkülönböztetése: – Zöngés és zöngétlen tulajdonságuk – Az artikuláció módja – Az artikuláció helye szerint.
3-4 év	• Megkülönböztetési nehézségek mutatkoznak az azonos artikulációs helyen képzett hangok és fonémák differenciálásánál • Az újonnan elsajátított szavak jelentését nehezen differenciálja a hasonlóan hangzó, ismert szavakétól
4-5 év	• Egyes hangokat adott szóból ki tud emelni, illetve újra felismerni • Az erősen hasonló szavak jelentésbeli különbségét gyakran megkérdezi
5-6 év	• Pontos kép alakul ki a hangok és szavak hangzásáról • Növekvő érdeklődést mutat a szavak formai ismertetőjegyei iránt • Szívesen keres rímelő szavakat, ciklizál • Szavakból hangok kiemelésére és meghatározására is képes

2. Az olvasás pszichológiájával foglalkozó szakemberek azt gondolják, hogy a fonológiai tudatosság kialakulását megelőzi az ún. fonológiai kódolás, s ezzel együtt a vizuális kódolás. Az olvasás folyamatában sok nyelv esetében első lépésként a szavak látványa (szókép, szóforma) jelenik meg, s ezzel együtt maga a hangoztatott szó (hangalak). Az előbbi észlelését, jelentéssel való felruházását és memorizálását nevezik vizuális kódolásnak, s vele párhuzamosan ugyanez történik az auditív modalitásban. Ez utóbbit nevezzük fonológiai kódolásnak. A fonológiai kódolás elsősorban tehát mondatok, szavak hangalakjaként jelenik meg. Jelentősége a szavak, mondatok jelentésének azonnali megragadása, a hatékonyabb beszédértés. Majd a későbbiekben, főként azoknál a nyelveknél, ahol a szavak az ábécé betűiből, hangjaiból épülnek fel, megjelenik a fonématudatosság, azaz a betűk és a fonémák megfeleltetése által a gyermek képes lesz a szavak fonémák szerinti lebontására, felépítésére (Tóth, 2002). E koncepció csak a különböző nyelvek összehasonlítása tükrében, valamint az egyes nyelvek esetében a hatékony olvasástanítási módszerek vizsgálatainak tükrében foglalkozik a fonológiai tudatosság kérdésével. Értelemszerűen nem taglalja a fonológiai tudatosság kialakulásának fejlődéslélektani aspektusait.

3. A pszicholingvisztika többféle hipotézist is ismer a beszédészlelés folyamatának magyarázatára. Ezek közül az egyik legelfogadottabb a hierarchikus építkezésű beszédmegértési modell, amely a beszédészlelés folyamatát három egymásra épülő szinten ragadja meg.

Az első szint az akusztikai szint, ahol beszédelemzés még nem történik. A beérkező hallási ingerek érzékelésének folyamata zajlik ezen a szinten. A beszédhangok frekvenciájára, amplitudójára, idői terjedelmére és egyéb akusztikus jellemzőire az emberi hallás igen kifinomult. Ez teremti meg az alapját a beszédhangok magasabb szintű elemzésének.

A fonetikai szinten a beszédhangok azonosítása történik. A fonetikai elemzés eredménye az a döntés, hogy a fülbe érkező hanginger beszédhang, illetve beszédhangok sorozata-e, vagy sem. A feldolgozás-elemzés során a jeleket agyunk pillanatok alatt képes kategorizálni, azonosítani.

A fonológiai szinten történik a fonémák megkülönböztetése az adott nyelvre jellemző fonológiai szabályok alkalmazásával. Ezen a szinten jelenik meg tehát a beszédhangok differenciálása, a hangok sorozatának megragadása (szerialitás), sőt a fonémák grafémákkal

történő társítása (transzformációs észlelés), amely funkciók egyébként az olvasást alapozzák meg (Gósy, 2005).

4. A fonológiai tudatosság kialakulásának kérdéskörével a nyolcvanas években Nagy József, Fazekasné Fenyvesi Margit és munkatársaik is behatóan foglalkoztak, főként az iskolakészültség pedagógiai megközelítéséből. Az iskolakészültség a fonológiai tudatosság aspektusában akkor állapítható meg, ha a gyermek hallási figyelme kiterjed a szavak elemeire, a beszédhangok felismerésére, megkülönböztetésére és kiemelésére. Nagy József (2004) beszédhanghallásnak nevezi ezt a szintet, melyben elkülöníti a beszédhang felismerést (fonológiai észlelést), mint implicit (spontán) módot, a beszédhang kiemelésétől (fonológiai tudástól), mint explicit (szándékos) módtól. A fejlődés és a fejlesztés folyamatában tehát a fonológiai észlelés az első lépés, aztán következik a fonológiai tudás, s végül a fonológiai tudatosság. E szintek is további fejlődési, fejlesztési szintekre oszthatók az alábbiak szerint (Fazekasné, 2006).

Fonológiai észlelés első szintje a hangképzet kialakítása. Ez a beszédhangok észlelésének erősítését jelenti hívóképekkel és az artikuláció látványával társítva. Nagyon sokat segít ennek kialakításában, ha látható az artikuláció mozdulata. Valamennyi hang önálló hangoztatásának jó eszköze a hangoztató játék.

Második szinten a beszédhangok felismerését, a hangképzet aktivizálódását említi. Ennek első fokozata, amikor a gyermek a hangot önmagában, hívóképek segítségével észleli. Második fokozata, amikor már hangkörnyezetben is képes az adott hang azonosítására, s kihallja a szó elején, végén, majd a szó belsejében is a hangot. A legmagasabb fokozat ezen a szinten, amikor már a hangsor több, vagy valamennyi hangját kell felismernie (szerialitás).

Harmadik szint már a fonológiai tudás, a beszédhang kiemelése – hangoztatása. Ez már az olvasás-írás előkészítését szolgálja.

Negyedik szint a fonológiai tudatosság, amikor a beszédhangok megkülönböztetése felismerés (implicit) majd kiemelés, hangoztatás (explicit) szintjén:

- képzés helye szerint
 - képzés módja szerint
 - zöngéesség szerint
 - időtartama szerint (ez a legnehezebb)
- történik.

Fonológiai tudatosság játéakai

Lőrík (2007) három csoportba sorolta a fonológiai tudatosságot fejlesztő feladattípusokat az alábbiak szerint:

1. Az auditív figyelem, irányultság felkeltése, fejlesztése.
Ide sorolja a környezeti zörejek, hangok felismerését; hangszerekkel való játékot; a hangadás helyének felismerését; a hangadó felismerését; a dalos játékokat; illetve a hangmagassági, hangintenzitási játékokat.
2. Beszédhangok megfigyelése, hangoztatása, differenciálása.
Ide tartoznak a hangfelismerő játékok; a zöngésség-felismerő; az időtartam-felismerő; és az oppozíciós szópárokkal való játékok.
3. Hang- és szótag-manipulációs játékok.
Ezek a rímkereső, rímválasztó, szótaláló, szókereső, szótagséta, robotjáték, hangazonosító, szólánc, szóvarázsló, hangösszerakó játékok.

E szempontok szerint csoportosítom az alábbi játékokat.

1. Az auditív figyelem, irányultság felkeltése, fejlesztése

- 1.1. Zörejek, hangok felismerése, hangszerekkel való játékok, hangmagasság, hangintenzitás.
- 1.2. Halk és hangos hangforrások gyűjtése, megfigyelése (például simogatás, cuppantás, ásítás, könyvlapozás, szuszogás, kiáltás, taps, dobogás stb.).
- 1.3. Állatok hangjának megfigyelése és felismerése.
- 1.4. Járművek hangjának megfigyelése és felismerése.
- 1.5. Többféle hangélmény megfigyelése. Ha kinyitjuk az ablakot milyen hangokat hallunk?
- 1.6. Testünkkel keltett zajok megfigyelése (például dobbantás, csettintés, kopogás, tenyérdörzsölés, tapsolás stb.) E zajok felismerése egyénenként.

- 1.7. Tárgyi zajok megfigyelése (például fa, fém, cserép, üveg stb.) Tárgyi zajok felismerése. Játék: „Hol ketyeg?” Eldugunk egy órát, amit egy gyereknek a ketyegő hang alapján kell megtalálnia.
- 1.8. Hangszerek hangjának megfigyelése, felismerése (zongora, dob, triangulum, hegedű, furulya stb.).
- 1.9. Játék a hangszerek hangjával (dob, triangulum stb.); bekötött szemmel meg kell mutatni, hogy merről jön a hang.
- 1.10. Gyermekhang megfigyelése, felismerése. Játék: „Hol szólsz kispajtás?” Egy gyerek háttal áll a többieknek. Valaki megszólal és ki kell találni milyen irányból jött a hang: „Ki szólt? Mutass arra!” (Koszorú, koszorú (9.) énekes játék).
- 1.11. Férfi hang megfigyelése, felismerése.
- 1.12. Női hang megfigyelése, felismerése.
- 1.13. Magas-és mély hangok megfigyelése, megkülönböztetése, felismerése.
- 1.14. Női és gyermekhang megkülönböztetése. (Facskóné & Takácsné, 2017, p. 127.)
- 1.15. OKOS(KOC)KA –Akusztikus érzékelés, észlelés (Dr. Kelemen, Török, Varjúné 2007)
Hangfelismerés

Állathangok, Ember által keltett hangok (de nem beszéd), Hangszerek, Hétköznapi zajok, Tárgyakkal keltett hangok, Foglalkozások zajai

Feladatok a 6. CD alapján:

A CD-ről hallott hangnak megfelelő kockát kell kiválasztani.

Mindegyik témakörnél a feladatok közül az elsőben, hogy megismerkedjünk velük, hosszabb ideig hallhatók a hangok. A további sorozatokban már rövidebbek. Mindegyik sorozatban szerepel a témához tartozó összes (12) hang, de más-más sorrendben. Az alkalmazott többféle sorrendi variáció lehetővé teszi, hogy a gyermekkel bármikor játszassuk ezt a feladatot.

Mindegyik témakör képeivel és hangjaival társasjátékot is játszhatunk 2-4 gyerek részvételével. Mindenki a kezében lévő akváriummi hálóval igyekszik magához húzni azt a kockát, amelyik a hallott hangnak megfelel (pl. ha brekegést hall, akkor a békát ábrázolót). Az győz, aki a legtöbb kockát gyűjti össze. A játék így már nemcsak az akusztikus észlelést, hanem a szem-kéz koordinációt és a figyelmet is fejleszti.

2. Beszédhangok megfigyelése, hangoztatása, differenciálása

2.1. Hangfelismerő játékok

2.1.1. Hang-nyomozó játék 1.

Hang-ország nyomozói azt szeretnék megmutatni, hogy mennyire ügyesek és fölismerik a sok hang közül azt az egyet, amelyik után éppen nyomoznak. A gyerekek körben ülnek, kitesszük középre egy hangnak a hívóképét. A gyerekek meg kell mondaniuk, hogy az óvónő által izoláltan ejtett hangok megegyeznek-e a hívókép „hangjával”, vagy sem. (Gulyás, Németh, Rajné, Tamás, 2009, p. 67.)

2.1.2. Be a házba! 1.

A hangok hívóképeit berakjuk egy-egy házba. Egy hang többször is szerepelhet. (Pl.:három ház „s” , kettő „z”, kettő „r”...stb.) A ház lehet egy karika, amiben ott van a hang hívóképe. A gyerekek sétálnak a teremben és, ha meghallják valamelyik hangot, akkor beszaladnak a hallott hang házába. Aki „késve” ér a házhoz kiesik. (A játék menete során csökkentsük a karikák számát.) (Gulyás és mtsai, 2009, p. 68.)

2.1.3. „Nagynénimnek van egy ... macskája”

A gyerekeknek egy mese hallgatása közben egy előzetesen megbeszélt szóra-pl. macska- kell tapsolniuk. Nehezíthetjük a feladatot, ha a fiúknak és a lányoknak más-más szóra kell figyelniük és mást is kell csinálniuk. Pl. a fiúk tapsolnak a „macska” szóra, a lányok pedig integetnek a „virág” szóra. Természetesen erre a feladatra lehetőleg saját mesét kell írni az óvónőnek, amiben a kiválasztott szavak gyakran szerepelnek.(Gulyás és mtsai, 2009, p. 66.)

2.2. Zöngésség felismerő játékok

2.2.1. OKOS(KOC)KA –Akusztikus érzékelés, észlelés (Dr.Kelemen és mts. 2007)

– Zöngésség szerint (sötétkék szegélyű kockák):

Alapfeladat:

Kezünkbe veszünk két azonos szegélyszínű és háttérű kockát. A kockán lévő képeket megnevezzük, szükség szerint (ismeretlen szó esetén) meg is beszéljük a jelentését. A játék csak akkor kezdődhet, miután biztosak vagyunk abban, hogy a gyermek mindegyik kép esetében tisztában van az elnevezéssel, a jelentéssel. A feladat lényege, hogy a játékvezető mond egy szót, s a gyermeknek meg kell mutatnia a kockán, amit hallott. Eleinte a szópárok kiforgatását követően mondjuk a szavakat, majd a későbbiekben a gyermek keresi meg a kockán az elhangzott szó képét.

2.2.2. Zöngés-zöngétlen beszédhangok megkülönböztetése

„Morog, vagy nem morog?” A gyerekek a hangok hangoztatása közben tegyék a tenyerüket a nyakukra. Győződjünk meg róla, hogy valóban érzik a különbséget a hangpárok képzése között. Mondják el, hogy mit éreznek a kezükkel, mikor „morog” egy hang és mikor „nem morog”. Itt kiemelten fontos, hogy a hangokat csak önmagukban ejtsük ki. Pl. „s” és nem „es”, vagy „sö”. Ha ez már jól megy, akkor kapcsolhatjuk színekhez is a hangokat, a piros szín a morgós, tehát a zöngés, a zöld a nem morgós, tehát a zöngétlen hangokat jelöli. Használjunk számoló pálcikákat pl.: „Rakj ki piros pálcikákat, ha morgós hangot hallasz, zöldet, ha nem morgósat.” (Gulyás és mtsai, 2009, p. 68.)

2.3 Időtartam felismerő játékok

2.3.1. OKOS(KOC)KA – Akusztikus érzékelés, észlelés (Dr.Kelemen és mts. 2007)

– Időtartam szerint (lila szegélyű kockák):

Alapfeladat:

Kezünkbe veszünk két azonos szegélyszínű és háttérű kockát. A kockán lévő képeket megnevezzük, szükség szerint (ismeretlen szó esetén) meg is beszéljük a jelentését. A játék csak akkor kezdődhet, miután biztosak vagyunk abban, hogy a gyermek mindegyik kép esetében tisztában van az elnevezéssel, a jelentéssel. A feladat lényege, hogy a játékvezető mond egy szót, s a gyermek-

nek meg kell mutatnia a kockán, amit hallott. Eleinte a szópárok kiforgatását követően mondjuk a szavakat, majd a későbbiekben a gyermek keresi meg a kockán az elhangzott szó képét.

2.3.2. Rétesnyújtás

Mondjon az óvónő magán-, vagy mássalhangzókat (egyszerre csak egyet) hosszan, vagy röviden. A gyermekek pedig egy-egy dobozba helyezett fonalgombolyagból húzzák hosszan, vagy röviden a szálat, addig, ameddig a hangot hallják. Amikor a hangoztatás véget ér vágjuk el a fonalat. A fonalból a gyermek újra „formázhatja” a hangot: ujjával követi a fonalat és közben hangoztatja a hangot. Később a levágott fonalakból fonalképet is készíthetnek a gyerekek. Köthetjük más mozgáshoz is hangot, pl.:hosszú hang –nagyot lépünk, rövid hang –ugrunk, vagy hosszúnál húzza a kezét az asztalon, rövidnél csak koppint.

Ha már nagyon ügyesek megpróbálhatjuk rajzolással (morze játék): hosszú hangnál hosszú vonalat húzzon, rövidnél pontot rajzoljon. (Gulyás és mtsai, 2009, p. 70.)

2.3.3. Pálcikás-korongos

Pálcikákra és korongokra van szükségünk ehhez a játékhoz. Feladat: ha hosszú hangot hallunk pálcikát rakunk, ha rövid hangot, akkor korongot rakunk egymás mellé, figyelve a balról jobbra való haladást.

Ezt a feladatot többféle fokozatban játszhatjuk:

- Sípval, vagy ennek hiányában füttyszóval rövid, illetve hosszú hangokat fújunk.
- Rövid-hosszú magánhangzó párokat mondunk, ennek megfelelően kell a gyerekeknek a pálcikát, illetve a korongot maga előtt sort alkotva kirakni, figyelve a balról jobbra való haladási irányra. Pl.:i-í, ö-ő, majd különböző magánhangzókat mondunk, rövidet-hosszút vegyesen Pl.:o-ú,í-ő.
- Két hangból álló szavakat mondunk, melyekben rövid-hosszú magánhangzók vannak Pl.: kő, ír, tó, hó, ül, ól, öt, őz, ló stb.
- Három hangból álló szavakat mondunk, melyekben rövid-hosszú magánhangzók vannak: Pl.: kék, szép, púp, köt, sír, pír, hős stb.
- Két szótagú, rövid, vagy hosszú magánhangzókból álló szavakat mondunk, pl.: kivi, kicsi, kefe, alma, kötöz, póló. Ha ez már jól

megy, vegyes hangzású szavakat is mondhatunk pl.: Ottó, kopó, holló, kötő, lövő, kilincs stb. Nehezített változat különböző magánhangzók vegyesen pl.: kiló, tükör, kocsi, cica, kutya.

- Három szótagú szavak azonos magánhangzó párokka, majd vegyes magánhangzókkal pl.: ribizli, kötőtű.

2.4. Oppozíciós szópárokkal való játékok

2.4.1. OKOS(KOC)KA –Akusztikus érzékelés, észlelés (Dr.Kelemen és mts. 2007)

Képzés helye, módja szerint (barna szegélyű kockák):

Alapfeladat:

Kezünkbe veszünk két azonos szegélyszínű és háttérű kockát. A kockán lévő képeket megnevezzük, szükség szerint (ismeretlen szó esetén) meg is beszéljük a jelentését. A játék csak akkor kezdődhet, miután biztosak vagyunk abban, hogy a gyermek mindegyik kép esetében tisztában van az elnevezéssel, a jelentéssel. A feladat lényege, hogy a játékező mond egy szót, s a gyermeknek meg kell mutatnia a kockán, amit hallott. Eleinte a szópaók kiforgatását követően mondjuk a szavakat, majd a későbbiekben a gyermek keresi meg a kockán az elhangzott szó képét.

2.4.2. Beszélgető ikrek

Szópaók azonosságának, különbözőségének felismerése.

Két báb szükséges hozzá. A szó-pár egyik tagja az egyik báb(fiú),

mondja, másikat a másik tagja (lány) mondja. A gyerekeknek el kell dönteniük, hogy a másik iker jól ismételte-e el a szót. Pl.: darázs-darázs, garázs-darázs, tél-dél, tata-dada, pukkan-bukkan, pap-bab, puli-buli, víz-víz, szita-Zita, hús-hús, kép-tép, kenyér-tenyér, foci-poci, fék-pék, falánk-palánk, fél-szél, puszi-pufi, eszik-esik, só-szó, lom-rom, tél-tér, fúró-fújó. (Gulyás és mtsai, 2009, p. 69.)

3. Hang- és szótag manipulációs játékok

3.1. Játék a rímekkel

Először kettő, majd három szót megjegyeztetünk a gyermekkel, majd utána szavakat mondunk és a gyermeknek ki kell választania, melyik előzőleg megadott szóra rímel. A játék bevezetésére a kettő, illetve a három szót képekkel, tárgyakkal szemléltethetjük. Pl.: Kiteszünk a gyermek elé kecske és a boci képét. Mondunk egy szót pl.: fecske. Melyik állat neve végződik ugyanazzal a szótaggal, mint a fecske? –Kecske. Mondunk egy következő szót pl. maci, lepke, stb. (<http://logopedia.reblog.hu>)

3.2. Szótaláló

3.2.1. Szókeresés (szóbefejezések, -kiegészítések)

Vegyünk egy bábót a kezünkre, majd kérjük arra a gyerekeket, hogy próbálják meg kitalálni, vajon mit mondott a báb.

Variációk:

- a. majdnem teljes szóból az utolsó hang hiányzik: pl. ceruz..., szekré...
- b. az utolsó szótag hiányzik: pl. virágcse..., eser...
- c. az első szótagot adjuk meg: pl. ma..., ci..., kör..., szil... (minél több variációt próbáljunk összegyűjteni egy-egy szótagra!)
- d. a teljes szóból az első hang hiányzik: pl. ...örte, ...anán
- e. az első két hangot adjuk meg: pl. bo... (bohóc, bolha, bokor, bolygó), la... (labda, lakat, lagzi, Lajos)
- f. szókezdő hang szerint: pl. s..., a... (kezdetben kitehetjük középre a hang hívóképét)
- g. hiányos szavakat mondunk, a gyerekek segítenek befejezni a szavakat: pl. me.ve-medve, pin.vin-pingvin
- h. mássalhangzókat emelünk ki a szóból. Melyik jármű lehet? vllms (villamos), vnt (vonat)

- i. magánhangzókat emelünk ki a szóból: pl. Milyen állatra gondoltam? i a (cica, csiga, bika), o o á (oroszlán), Milyen ruha ez? a á (kabát, nadrág) (játékötlet: Titkos név)
- j. hangok egybeolvasztásával szavak kitalálása: pl. m a c i (maci) (játékötlet: Mocsárjárás 3.)
- k. mondatba ágyazott szavak kiegészítése: pl. „A róka tyúk... lopott. A ku... nyakon csípte.”

Segít, ha eleinte egy adott témakörön belül (pl. ős, erdő, állatok... stb.) gyűjtögetünk. Ezt a játékot kapcsolhatjuk a különböző nagy témakörök (téli ünnepeink, évszakok... stb.), vagy valamelyik mese feldolgozásához is. A csoport fejlettségének megfelelően kipróbálhatjuk úgy is a játékot, hogy elhagyjuk a fogalomkör megadását. (Gulyás és mtsai, 2009, p. 71.)

3.2.2. Mocsárjárás 3.

Előkészítésként különböző tárgyak színes képeit ragasszunk karton lapokra-ezek lesznek a kövek, amik átvezetnek majd a mocsáron. Lehetőleg öt hangnál hosszabb ne legyen a kép neve (pl. eper, virág, óra, váza... stb.)

Játsszuk azt, hogy sétálni megy a csoport, amikor egy nagy mocsárhoz érünk megállunk és tanácskozunk, hogy hogyan juthatnánk át rajta anélkül, hogy a kilátszó kövekről lecsúsznánk a vízbe. Ekkor az Erdő Tündére segítségünkre siet. Elmondja, hogy a varázskövek mindenkinél másképp viselkednek, ezért csak egyesével haladhatunk át a mocsáron. Az óvónő-mint a tündér-mindenkinek mondja el, mely kövekre kell lépnie az átjutáshoz. A kép nevét itt hangokra bontva mondja el, a gyerek mondja ki az egész szót, majd lépjen a megadott „kőre” (képre). A mocsáron átkelés ebben a játékban lehetőleg ne legyen hosszabb négy szónál! (Gulyás és mtsai, 2009, p.72.)

3.2.3. Szólánc-változatok

Sok változata van. A lényeg, hogy mindenkinek egy szót kell mondania, vagy írnia bizonyos szabály szerint.

- a. Kiválasztunk egy hangot/betűt és olyan szavakat kell gyűjteni, ami ezzel kezdődik. Lehet szűkíteni a kört (pl. csak főneveket, élőlényeket, híres embereket, földrajzi neveket stb. lehet mondani). (m: *málna, mackó, mandula, margaréta*)

- b. Amilyen hanggal/betűvel végződik a szó, a következő azzal kezdődjön! (*föld-diéta-antilop*)
- c. A kiválasztott hanggal/betűvel végződjön a szó! (*ó – folyosó, kor-só, vasaló, holló*)
- d. Ugyanazzal a szótaggal kezdődjön a szó, amivel az előző végződött! (*iskola-lakat-kattan-tantárgy*)
- e. Összetett szavakkal játszunk. Az összetétel második tagjával kell kezdődnie a következő összetett szónak. (*játszótér-térkép-képtár-tárház-házmester-mestermunka*)
- f. Összetett szavakkal játsszunk, az előtag mindig ugyanaz a szó, a feladat utótagok keresése, hogy értelmes szót kapjunk. (*hó – hóakadály, hóbucka, hóember, hókutya, hócipő, hódara*)
- g. Összetett szavakkal játsszunk, az utótag mindig ugyanaz a szó, a feladat előtagok keresése, hogy értelmes szót kapjunk. (*szék – hintaszék, árnyékszék, fejőszék*)
- h. Minden szóban kétszer forduljon elő a betű! (*l – levél, lila, hull, vall, szellő, olló*)
- i. Érdekes betűkapcsolatok gyűjtése. (*a szóban legyen rf: karfiol, férfi, morfium.*)

(Fecskóné & Takácsné, 2017, p. 216.)

A kiadványban szereplő illusztrációk megjelenését az Okoskocka Kft. engedélyezte.

Felhasznált irodalom

- Csépe V. (2006). Az olvasó agy. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Dékány J. – Mohai K. (2012). Egyéb pszichés fejlődési zavarral küzdő gyermekek, tanulók komplex vizsgálatának diagnosztikus protokollja – Specifikus tanulási zavarok (írott nyelvhasználat zavarai, diszkalkulia). Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft, 2012.
- Fazekasné Fenyvesi M. (2006). A beszédhanghallás fejlesztése 4–8 éves életkorban. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Fecskóné Német Cs. – Takácsné Kiss A. (2017). JÁTEK*ÖZÖN – 580 csoportos fejlesztő játék óvodásoknak és iskolásoknak. Logopédiai Kiadó, Budapest.
- Gulyás G. – Németh B. – Rajné Pásztor V. – Tamás E., (2009). MEGÉRT/Ő – Csoportos beszédészlelés és beszédértés fejlesztése óvodásoknak. Dinasztia Tankönyvkiadó Kft., Budapest.
- Gósy M. (2005). Pszicholingvisztika. Osiris Kiadó, Budapest.
- Józsa K. – Steklács J. (2009). Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései. MAGYAR PEDAGÓGIA, 109. (4) 365–397.
- Kassai I. (1998). A beszédhanghallás szerepe a kommunikációban. Beszédgyógyítás (2) 6–15.
- Kassai I. (1999). Szótagtudat és olvasástanulás. In. Kassai Ilona (szerk.) Szótagfogalom – szótagrealizációk. (pp. 153–166) MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kassai I. (2001). Metanyelvi tudatosság és olvasási képesség. In. Csapó B. I. (szerk.) Országos Neveléstudományi Konferencia. Program. Tartalmi összefoglalók. MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest.
- Dr. Kelemen L. – Török Ádámné Drubics É. – Varjúné Legát K. (2007). Útmutató az OKOS(KOC)KA Fejlesztő Kockajáték-család alkalmazásához. Poliforma Kft. Hajdúböszörmény.
- Lőrík J. (2006). A gyermeki fonológiai tudatosság megismeréséről. Beszédgyógyítás (2) 32–60.
- Lőrík J. – Kászonyné Jancsó I. (2007). A fonológiai tudatosság fejlesztésének hatása az olvasás elsajátítására. MFFLT-kongresszus, Eger.
- Marosits Istvánné (1999). A dislexia-veszélyeztetettség jelei az óvodában. Fejlesztő Pedagógia, 1997 különszám 96–71.
- Nagy J. – Józsa K. – Vidákovich T. – Fazekasné Fenyvesi M. (2004). Az elemi alapkészségek fejlődése 4–8 éves életkorban. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Nagy J. (2004). Olvasástanítás, a megoldás stratégiai kérdései. Iskolakultúra (3). 3–26.
- Tóth L. (2002). Az olvasás pszichológiai alapjai. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.
- Vigotszkij, L. Sz. (1967). Gondolkodás és beszéd. Akadémia Kiadó, Budapest.
- <http://logopedia.reblog.hu>

KIADVÁNY PEDAGÓGUSOKNAK